

POLOŽAJ DRAVE U KONTEKSTU MEĐUNARODNOG PRAVA

INTERNATIONAL LEGAL POSITION OF THE DRAVA RIVER

Ladislav HEKA

Institut za poredbeno pravo i pravnu teoriju

Pravni fakulteta u Szegedu, Mađarska

heka@juris.u-szeged.hu

Received / Primljeno: 17. 4. 2019.

Accepted / Prihvaćeno: 4. 11. 2019.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 341.018

341.224

Sažetak

Drava je srednjoeuropska rijeka 749 kilometara dugoga vodotoka, koja izvire na sjeveroistoku Italije (u Južnom Tirolu) i teče kroz Austriju, Sloveniju, Hrvatsku i Mađarsku. Od Međimurja do Baranje čini prirodnu državnu granicu između Hrvatske i Mađarske. Na istoku Hrvatske se ulijeva u Dunav koji pak nastavlja put prema Crnome moru, pa se zato i Drava naziva rijekom crnomorskog sliva. Prolazi kroz pet država i spaja alpska i panonska područja, a karakteriziraju ju velika bioraznolikost, te neke specifične vrste flore i faune.

Države kroz koje prolazi koriste ju za gospodarske potrebe, pa su za tu svrhu na njoj izgrađene čak 22 hidroelektrane. Tijekom povijesti nosila je veliku količinu nanosa (rušeći i gradeći), oblikovala je prilično široko poplavno područje često mijenjajući svoje korito.¹ Premda su rijeke prilično vidljive prirodne granice, ipak je samo povlačenje granične crte čestim predmetom međunarodnoga prava i prakse međunarodnih sudova.

Način određivanja granične crte, eksploatacija rijeke, njezino moguće onečišćenje, prekogranična suradnja između susjednih zemalja samo su neka od pitanja koja zahtijevaju pravnu regulativu i to kako nacionalnu, tako i međunarodnu. S obzirom na moguću pojavu većega broja sudskih sporove o ovim pitanjima pred međunarodnim sudovima, u ovom radu dajemo relevantnu sudsku praksu u pojedinim slučajevima.

Ključne riječi: Drava kao hrvatsko-mađarska granica, vodno gospodarenje Dravom, eksploatacija rijeka, međunarodnopravna regulativa u vezi rijeka, sudski sporovi i nadležnost sudova i arbitraža

Keywords: Drava as Croatian-Hungarian border, water management Drava, river exploitation, international law on rivers, litigation and jurisdiction of courts and arbitration

1. ODREĐIVANJE GRANICE U MEĐUNARODNOM PRAVU

Državne se granice načelno dijele na »prirodne« i na »umjetne«. Prirodna se granica utvrđuje na temelju prirodnoga oblika tla, primjerice planinskoga masiva ili rijeke, odnosno mora. U slučaju mora državna granica poklapa se s vanjskom granicom teritorijalnoga mora, dok se kod rijeka pravi razlika između plovnih i neplovnih rijeka.

U pravnom pogledu su nacionalne rijeke i jezera identična suhozemlju, dakle pripadaju pod puni državni suverenitet i nacionalno zakonodavstvo, ali se glede međunarodne rijeke, napose one koja čini granicu između dviju država postavljaju pitanja:

- je li moguća plovidba brodova obalnih država i na dijelu rijeke koji se nalazi izvan njihova graničnoga područja,

¹ Hajdú, Zoltán: Rijeka Drava kao administrativna i politička granica. U: Ekonomska i ekohistorija. Vol. VII, br. 7, str. 64 – 79. file:///C:/Documents%20and%20Settings/heka/Dokumentumok/Downloads/EE_7_8_HAJDU_64_79.pdf. Pristupano: 10. svibnja 2019.

- mogu li takvim rijekama ploviti brodovi (plovila) izvanobalnih država, te
- može li obalna država tražiti plaćanje pristojbi za plovidbu rijekom?

Kada neplovna rijeka dijeli područja dviju država, njihova granica po pravilu slijedi crtu sredine između obala te rijeke, a ako rijeka ima više rukavaca (kanala), onda se najčešće usvaja crta sredine glavnoga rukavca. Ranije je bilo vrlo važno razlikovati rijeke od zajedničkog interesa od onih koje su od općega interesa (plovne rijeke). Njihovo razlikovanje bitno je i u slučaju graničnih rijeka, pa se tako u slučaju Drave kao plovne rijeke, granicom podrazumijeva tzv. protok ili matica (*thalweg*), dok kod neplovnih rijeka geometrijska sredina čini graničnu crtu.² To se dakako, događa u onim slučajevima kada međudržavnim ugovorom granice nisu preciznije određene. U praksi međunarodnog suda danas prevladava gledište da granicu plovnih rijeka čini *thalweg*.³ On omogućuje da se i kod niskoga vodostaja, kada se na rijeci pojavljuju brojne ade, uvijek pouzdano zna koji od tih privremenih otočića pripada kojoj od susjednih država.⁴ *Thalweg* se može odrediti na tri načina:

- a) crta na koritu rijeke koja se povlači između njezinih najdubljih točaka,
- b) granična crta koja slijedi glavni tok koji koriste lađari u plovidbi rijekom,
- c) crta sredine glavnoga plovnog kanala na rijeci.⁵

U međudržavnim ugovorima se crta sredine određuje kao granica na međunarodnim plovnim rijekama. Vladimir Đuro Degan napominje da se u slučaju plovne ili neplovne granične rijeke koja »mijenja svoj tok postupno, time što se jedna od njezinih obala djelomično potapa, a njoj se suprotna obala riječnim nanosima širi (...) državna granica pomiče s crtom sredine ili s *thalwegom* njezina glavnoga rukavca.⁶ Međutim, ukoliko takva rijeka naglo napusti prijašnje korito i stvori novo, granica ostaje tamo gdje je bila.⁷ U oba slučaja ugovorne stranke mogu odrediti drugčije. Glede riječnoga mosta koji povezuje dvije države, granica se uglavnom određuju na sredini toga mosta, neovisno od granice na samoj rijeci. Zakon o nadzoru državne granice Republike Hrvatske u članku 3. propisuje da je »državna granica ploha koja okomito prolazi graničnom crtom po Zemljinoj površini te odvaja kopneno područje, morski prostor, unutarnje vode, zračni prostor i podzemlje Republike Hrvatske od susjednih država, kao i državna granica na području graničnih prijelaza na aerodromima, morskim lukama i lukama unutarnjih voda preko kojih se odvija međunarodni promet.⁸ Može se dogoditi da se korito sasvim premjesti na obalu druge države. U takvim slučajevima je potrebno postići dogovor između dviju susjeda što se u praksi rijetko događa.⁹

Ujedinjeni narodi su proglasili 2013. godinom vodnogospodarske suradnje naglašavajući kako se prekograničnom suradnjom mogu prevenirati mogući međudržavni sukobi i sudski sporovi.¹⁰

² Shaw, Malcolm Nathan: *Nemzetközi jog* (prijevod s originala: International Law, Cambridge University Press, 2003.). Complex. Wolters Kluwer csoport. Budapest, 2008., 412. str.

³ International Court of Justice: *Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namibia)*, 3. prosinca 1999., Rec., 1999/II., 1062. str., 24. §). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/98/098-19991213-JUD-01-00-EN.pdf>. Priopćava: Kovács, Péter: *Nemzetközi közigazg.* XV. fejezet – Az édesvízekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályrendszer alapelemei. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.

⁴ Degan, Vladimir Đuro: *Delimitacija i demarkacija vanjskih granica Republike Hrvatske*, U: *Poredbeno pomorsko pravo*, god. 54 (2015), 169, str. 57–71.

⁵ Isto, str. 69.

⁶ Isto, str. 69-70.

⁷ Vidi o tome: *Granični spor između Argentine i Čilea*. ILR 38, 10, 93. Vidi i privitiak I. a) čl. 2. A) (1) izraelsko-jordanskoga mirovnog ugovora iz 1994. godine. Priopćava: Shaw, Malcolm N. op. cit., 413. str.

⁸ Zakon o nadzoru državne granice. Narodne novine 173/2003-2501.

⁹ Vidi iračko-iranske sporazume iz 1937. i 1975. Vidi: Lauterpacht, Elihu: *River Boundaries – Legal Aspects of the Shatt al-Arab Frontier*. ICQL 9. 1960, 208. str.; Kaikobad, Kaiyan Homi: *The Shatt-al Arab Boundary Question*. Oxford, 1980., Isti: *The Shatt-al Arab River Boundary – A Legal Reappraisal*. British Yearbook of International Law 56. 1985, 49-110. str. Vidi još: Wouters, Patricia: *The Legal Response to International Water Conflicts: The UN Watercourses Convention and Beyond*. German YIL 42, 1999., 293. p. Priopćava: Shaw, Malcolm Nathan op. cit., 413. str.

¹⁰ Kende, Tamás-Nagy, Boldizsár-Sonnenveld, Pál-Valki, László (ured.): *Nemzetközi jog*. V. rész. A terület és használat. 17. fejezet: A folyók. III. A vízfolyások nem hajózási célú használatának szabályozása. https://mersz.hu/dokumentum/wk86__285. Pristupano: 10. svibnja 2019.

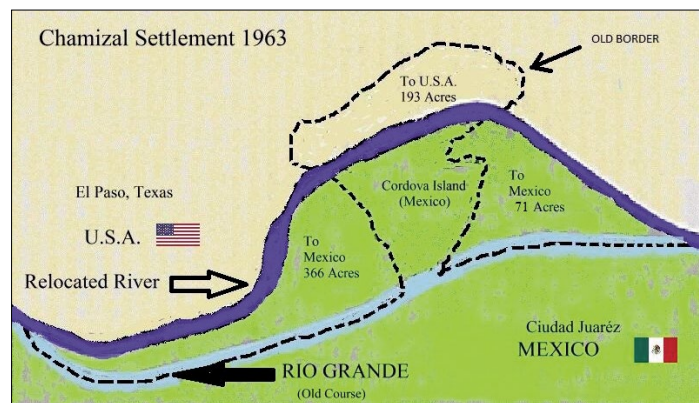
A) SPORNE GRANICE

Jedan od prvih i najčešće spominjanih riječnih međunarodnih graničnih sporova vezan je uz Rio Grande, rijeku koja čini prirodnu granicu između SAD-a i Meksika. Naime, uslijed promjene korita Rio Grandea došlo je do promjena granične crte, tako što su nastali otoci. U tzv. slučaju Chamizal su se 1963. godine Meksiko i SAD dogovorile da granica bude na sredini rijeke, ali su predvidjele i specijalne propise glede promjena granice u slučaju izmjena riječnoga toka.¹¹ Nastali spor dvije strane riješile su međunarodnim sporazumom, kojim su 0,78 km² dobili Amerikanci, a Meksikancima je pripalo 1,48 km na jednoj strani i 1,06 km na drugoj strani.¹²

Granicu između Iraka i Irana su najprije turski, a zatim britanski kolonizatori povukli na istočnoj obali rijeke Shatt al-Arab, čime su Iraku osigurali isključivu eksploataciju uzduž skoro cijele rijeke. Sporazumom potpisanim u Alžiru 1975. godine Irak je bio prinuđen kao granicu prihvatiti sredinu rijeke ili thalweg. Povratak vodenog puta Shatt al-Arab bio je jedan od razloga za izbijanje osmogodišnjega iračko-iranskoga rata.

Drava je rijeka koji protiče preko više država i čini prirodnu granicu između njih, pa je tako dio međunarodnoga prava te se na nju, osim nacionalnoga zakonodavstva svake od država, odnose i norme međunarodnoga prava, ali i praksa međunarodnih sudova. Na prostoru između Terezinog Polja i Valpova-Belišća ona čini graničnu crtu između Mađarske i Hrvatske. S tim u svezi valja napomenuti kako je Mađarska jedna od zemalja tzv. Schengenske zone, a Hrvatska nije, što samo po sebi rađa neke važne implikacije.¹³ Naime, Schengenski prostor je teritorij 26 europskih zemalja, koje su 19. lipnja 1990. usvojile Konvenciju o provedbi Schengenskog sporazuma od 14. lipnja 1985., sukladno kojemu države u tomu prostoru imaju zajedničku vanjsku granicu, pa između njih nema unutarnjih graničnih kontrola. Ali prelazak iz Hrvatske u Mađarsku, kao državu članicu schengenskog prostora, podliježe graničnim kontrolama. Međutim, budući da građani EUa imaju pravo na slobodno kretanje unutar EUa bez obzira na to je li njihova država dio schengenskog prostora ili ne, stoga državljani onih zemalja EUa koje nisu dio schengenskog prostora, prolaze minimalne kontrole putnih isprava (putovnica ili osobna iskaznica) radi provjeravanja njihova identiteta.

Drava je stoljećima prirodna granica između Hrvatske i Mađarske, ali kao plovna rijeka ne predstavlja prirodnu barijeru, nego u biti povezuje dvije države. Smatra se da su prirodne granice najpogodnije s obrambeno – strateškog, ali dijelom i s gospodarstvenog aspekta.¹⁴ Obrambenostrateški cilj treba osigurati lako branjivu i kontroliranu granicu, dok gospodarski cilj ima u vidu potrebu za najpovoljnijim prometnim povezivanjem. Ranije je bilo pravilo kako je pogranični prostor značio i pad ekonomskog interesa (tako je primjerice Osijek nastankom Kraljevstva SHS, kao pogranični grad postupno gubio na

Sporna granica na Rio Grande

¹¹ The Chamizal Case (Mexico, United States). Reports of International Arbitral Awards. Recueil Des Sentences Arbitrales. 15. lipnja 1911. (http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_XI/309-347.pdf). Pristupano: 12. svibnja 2019. Priopćava: Kende, Tamás-Nagy, Boldizsár-Sonnevend, Pál-Valki, László: Nemzetközi jog. Wolters Kluwer CompLex Kiadó. Budapest, 2014., 330. str.

¹² Isto.

¹³ Hrvatska je, zajedno s Bugarskom, Ciprom, Irskom, Rumunjskom i Ujedinjenim Kraljevstvom jedna od onih članica EU, koje nisu ili još nisu dio schengenskog prostora.

¹⁴ Bognar, Andrija: Utjecaj prirodno-geografske osnove na razvoj hrvatsko-slovenske granice. U: Dela 16•2001•61-72 file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A1l%C3%B3/Downloads/1323-%23%23default.genres.article%23%23-2711-1-10-20140117%20(1).pdf. Pristupano: 4. svibnja 2019.

značenju napose u pogledu industrije), ali se danas svijet i u tom pogledu mjenja. Drava je kao granica nastala stvaranjem hrvatsko-ugarske državne zajednice početkom 12. stoljeća kada rijeke kao plovni putovi nisu imali veće značenje. Osim toga je ona bila tek administrativna granica, jer se sve do 1918. radilo o zajedničkoj državi. Nastankom južnoslavenske zajednice je ova granična crta naslijeđena (demarkacija i obilježavanje granice na terenu provedeni su primjenom odredaba Trianonskog mirovnog ugovora od 4. lipnja 1920. godine), kao što se dogodilo i trenutkom osamostaljenja Republike Hrvatske.¹⁵

2. EKSPLOATACIJA DRAVE

Eksploatacija rijeka odvija se unutar djelatnosti koje se mogu svrstati u dvije velike grupe. Jedna obuhvaća plovidbu i slanje trupaca niz rijeku, a u drugu grupu spadaju ribarstvo i ribolov, naplavlivanje površina tla, zatim umjetni kanali, korištenje vodne energije, turizam, ali i korištenje ekoloških funkcija rijeke (prirodna prerada zagađenih tvari, održavanje ekosustava na riječnoj vodi i obali, utjecaj na klimu).

Rijeka Drava ulazi u kategoriju velikih nizinskih rijeka, koja je u posljednjem dijelu svoga toka, od Podravske Sesveta do Aljmaša, prava meandrirajuća rijeka s prostranom poplavnom ravnicom. »Meandrirajuće glavno korito prima tek nekoliko većih pritoka, dva lijeva iz Mađarske te desne pritoke, Brežnicu i Karašicu. Širina korita kreće se od 200 do 400 metara, a nagib terena iznosi 0,17%.«¹⁶ Zbog smanjivanja nagiba terena (od 0,88 do 0,17%) ona u pojedinim dionicama gubi i energiju svoga toka, povećava se njena vijugavost, te rijeka sve teže transportira teški materijal.¹⁷

Radi omogućavanja plovidbe Dravom radovi na regulaciji rijeke počeli su još u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije 1884. godine, a 1908. se počelo i s uređivanjem njezinog korita. Gospodarski razlozi i specifičnosti dravskoga vodnoga područja bili su temelji na kojima su izrađivana tehnička rješenja uređenja vodotoka i obrane od poplava. Mađarsko-hrvatska međudržavna suradnja traje već duže od jednoga stoljeća, samo što je kroz to vrijeme Hrvatska mijenjala državne okvire (poslije izlaska iz Austro-Ugarske Monarhije postala je dijelom južnoslavenske države, a od 1991. je samostalna i suverena zemlja). Mađarska od 1956. surađuje glede vodnogospodarske eksploatacije Drove i sa Slovenijom, što se tada dakako, događalo u okvirima jugoslavenskih saveznih tijela. Zbog nestabilnosti korita ove rijeke izgrađene su mnoge obaloutvrde, pera, pregrade pa i prokopi.

Početak 2019. godine je u Mađarskoj priopćeno kako Vodnogospodarska uprava Južnoga Zadunavlja (*Dél-dunántúli Vízügyi Igazgatóság*) pokušava pronaći rješenje za višegodišnji problem usijecanja korita Drove. Naime, rijeka se godišnje produbljuje za 3 cm. Kao potencijalni uzroci te pojave su u ranijim istraživanjima s jedne strane navedeni *reguliranje rijeke*, zatim činjenica da *hidroelektrane zaustavljaju nanose*, odnosno *iskapanje šljunka i pijeska*. Posljedice su: *smanjivanje protoka vode u rukavcima*, *smanjivanje razine podzemne vode*, *štete na šumama*, *osiromašivanje živog svijeta*, *nestanak ribljih mrijestilišta*, zatim *suša* uslijed manjih oborina i povećanih isparavanja, te se slijedom toga javlja veća potreba za *navodnjavanjem*.¹⁸ Osim toga je problem i lošija kvaliteta vode iz Drove na koju utječe

¹⁵ Članci 11. i 12. Bečke konvencije o sukcesiji država glede međunarodnih ugovora iz 1978. potvrđuju pravilo pozitivnog međunarodnog prava da sukcesija država kao takva ne utječe na granicu ustanovljenu ugovorom, odnosno na prava i obveze ustanovljene ugovorom, a koje se odnose na režim granica, kao i na druge teritorijalne režime. Načelo nepovredivosti postojećih granica država, kao jedan od temelja međunarodnoga mira i sigurnosti u svijetu, potvrđeno je i člankom 62. stavak 2. Bečke konvencije o pravu ugovora iz 1969. Naposljetku i jedno od temeljnih pravila općega međunarodnog prava koje je proizašlo iz članka 2. Povelje UN, i koje je danas imperativna norma toga prava (*jus cogens*), zabranjuje svaku prijetnju silom ili upotrebu sile protiv teritorijalne cjelovitosti ili političke neovisnosti bilo koje države.

¹⁶ Državni zavod za zaštitu prirode (radna skupina): Stručna podloga za proglašenje područja Mura-Drava u Republici Hrvatskoj regionalnim parkom. Zagreb, 2009., str. 30. https://kckzz.hr/user_content/documents/Tekst_strucne_podloge.pdf. Pristupano: 4. svibnja 2019.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Szalay, Miklós - Purger, Dragica: A magyarországi Dráva folyókorridor – Riječni koridor Drove u Mađarskoj. In: 2nd Local Stakeholder Workshop Hlebine – Croatia. http://www.see-river.net/modules/uploader/uploads/system_menu/files_glavni/rijecni-

činjenica što većina naselja nema izgrađen kanalizacijski sustav, što su podzemne vode onečišćene, a postoji i opasnost od poplava u čak osam naselja. Miklós Szalay i Dragica Purger su u svojoj studiji kao moguća rješenja ponudili: *zaustavljanje usijecanja korita, rehabilitaciju korita Drave*, a uz to još i *izgradnju biciklističkih staza* i pratećih infrastruktura za razvoj biciklističkog turizma te tješnju suradnju svih čimbenika povezanih s riječnim koridorom (vodno gospodarstvo, zaštita prirode, turizam).¹⁹ Međutim, svaku vodnogospodarsku aktivnost dvije strane koje eksploatiraju rijeku, moraju poduzeti međusobno suradujući, a što pak reguliraju posebni zakoni.

S obzirom da se razina Drave mijenja i prema pojedinim godišnim dobima, pa čak i svakodnevno, štetne posljedice koje to izaziva stručnjaci su pokušavali otkloniti već i ranije. Jedna od prihvaćenih mjera bila je zabrana izvlačenja nanosa iz rijeke, osim u izuzetnim slučajevima i to samo i isključivo uz posebnu dozvolu, ako je to potrebno radi regulacije korita rijeke ili njegovoga održavanja. No, ovo je tek privremena mjera, a za bilo koju trajniju odluku bit će potrebna suglasnost obiju država.

Unatoč naprijed navedenom, mađarski stručnjaci za sada tek utvrđuju razloge koji dovode do usijecanja korita. No, već je poznato da su ranije aktivnosti poduzete radi reguliranja rijeke, napose vađenje taloga i izgradnja hidrocentrala (od 1930. je izgrađeno njih jedanaest u Austriji, osam u Sloveniji i tri u Hrvatskoj), utjecali su na pojavu usijecanja korita. Izgradnjom hidrocentrala u velikoj je mjeri smanjena mogućnost poplava, ali istodobno rijeka nije u stanju dalje nositi svoj talog, pa se tako korito produbljuje, a sustav pročišćavanja smješten ispod rijeke dopriveda u opasnost.

Smanjivanje razine površinskih voda predstavlja problem i za eksploataciju Drave u svrhu poljoprivrede, ali i u pogledu promjene prirodnih staništa. Do sada su se štetne posljedice u prvom redu nastojale sanirati putem već spomenute zabrane vađenja taloga iz rijeke, što pak kod mnogih u Hrvatskoj izaziva nezadovoljstvo. U novinama se može pročitati kako pijesak (šljunak) stvara u koritu Drave pješčane čepove i sprudove, što smanjuje njezinu plovnost, pa lokalno stanovništvo smatra da spomenuta zabrana ima za cilj pogodovati određenim interesnim krugovima. No, ekološki osvješteniji građani prihvaćaju objašnjenje da se njome vodi velika briga o zaštiti okoliša i prirode. Naime, Hrvatska je članica ekološke mreže Natura 2000, koja obuhvaća zaštićena područja na europskom tlu i kao takva je najveća koordinirana mreža očuvanja prirode u svijetu. Osim Drave obuhvaća i područje Save te Dunava, odnosno ukupno 37 posto površine Hrvatske. Natura 2000 nastala je 1992. na temelju Direktive o staništima i Direktive o zaštiti divljih ptica te čini osnovu zaštite prirode u EU. Skrbi se za očuvanje ugroženih biljaka i životinja i zaštitu bioraznolikosti.²⁰ Republika Hrvatska je postala njezinom članicom pristupanjem Europskoj uniji 2013., kao i Mađarska koja je to učinila 2004. godine.

Protivnici zabrane eksploatacije pijeska pozivaju se i na to da je upitno je li neeksploatiranje prirodnih resursa rijeka doista korisno. Naime, postoje neke projekcije koje govore o tomu da bi ova mjera mogla imati nepovoljan utjecaj na životinjski svijet, jer se zbog neeksploatiranja guši dravski tok. Izražava se zabrinutost da bi prirodni rezervat Kopački rit u dogledno vrijeme mogao presušiti, što bi u ekološkom i turističkom smislu bila prava katastrofa. Pored toga Drava postaje sve više neplovna. Nezadovoljnici ističu i to što ovakva zaštita triju rijeka, na način da se njihove obale više ne uređuju, dovodi do njihovoga zapuštanja, pa tako na obalama raste drveće i drugo raslinje koje postaje dodatni problem. Hrvatski gospodarstvenici smatraju da se time ograničava vlastiti razvoj, jer se ne koriste potencijali koji državi stoje na raspolaganju. Apostrofira se i činjenica kako zbog zabrane eksploatacije pijeska i šljunka iz Drave, Dunava i Save, Hrvatska uvozi pijesak iz Srbije i BiH, te ga plaća tri do četiri puta skuplje. Osim toga se taj pijesak transportira na hrvatskim cestama, uglavnom visokotonažnim kamionima - šleperima, čime se oštećuje nacionalna infrastruktura.

Vodnogospodarska uprava Južnoga Zadunavlja priopćila je kako će nakon provedene analize uslijediti donošenje odluka s ciljem umanjivanja postojećih problema vezanih uz usijecanje korita.

koridor-drave-u-madzarskoj-power-point.pdf. Pristupano: 4. svibnja 2019.

¹⁹ Isto.

²⁰ Vasilj, Aleksandra - Cigula, Kristina: Održivi promet rijekom Dunav – mjere za okolišno prihvatljiv i siguran promet. U: Pravni vjesnik. God. 32 Br. 2, Osijek, 2016. 46. str. 50. file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A1l%C3%B3/Downloads/vasilj_cigula.pdf Pristupano: 10. svibnja 2019.

Pretpostavlja se da će moguća rješenja uključivati i mjere koje se ne odnose samo na vodno gospodarstvo, a i neće se ticati samo Mađarske, nego i Hrvatske. Ona će morati biti u skladu s postojećom nacionalnom, ali i međunarodnom regulativom.

3. HRVATSKA HIDROCENTRALA NA DRAVI

Hrvatska vlada je već 1992. godine donijela odluku o izgradnji elektrane na Dravi, koja je rijeka od zajedničkoga hrvatsko-mađarskoga interesa. Elektrana kod Novog Virja trebala je biti sagrađena 2000. godine na prostoru dugom 30 kilometara (na mađarskoj strani je riječ o području od Őrtilosa do Barcsa). Ona bi stvorila jedan betonski bazen i sasvim izmijenila sadašnji izgled krivudave Drave i njezinih rukavaca koji predstavljaju veliko ekološko bogatstvo. Izgradnjom pet kilometara dugog kanala bi se pak originalno korito rijeke skoro sasvim isušilo. Investicija vrijedna oko petsto milijuna eura ipak nije realizirana

Mađarska javnost, a napose stručnjaci i udruge za zaštitu prirode su od 2014. godine s velikom zabrinutošću osluškivali vijesti o gradnji hidrocentrala, koje su najprije dolazile iz Slovenije, a potom i iz Hrvatske.

U Hrvatskoj je bilo predviđeno pet elektrana od po 50 megavati i to Molve I i II., Barč, Donji Miholjac i Osijek. Odlukom Koprivničko-križevačke županije izgradnja hidrocentrale Molve I (na mađarskoj strani kod Gyékényesa) i II (kod Somogyudvarhelya) privremeno je zaustavljena u travnju 2019. godine. Naime, predviđena lokacija za njihovu izgradnju nalazi na području Ekološke mreže Natura 2000, a cijeli prostor rijeke Drave je, na temelju zajedničke nominacije Mađarske i Hrvatske, UNESCO 11. srpnja 2012. godine proglasio Regionalnim parkom Mura – Drava te prekograničnim Rezervatom biosfere. To je najveći europski regionalni park i prvo zaštićeno područje u svijetu, kojim zajednički upravljaju Austrija, Slovenija Hrvatska i Mađarska. Unutar rezervata postoji desetak zaštićenih područja.²¹

S obzirom da je Drava jedna od najbržih i ekološki najbolje očuvanih rijeka u Europi, koja je u većem dijelu svoga toka sačuvala svoj prirodni izgled, stoga je stoga nužna njezina daljnja zaštita.

Odluka Koprivničko-križevačke županije iz travnja 2019. godine temeljila se na Strateškoj studiji utjecaja na okoliš koju je izradila tvrtka Eko-Invest. U njoj se navodi kako se procjenjuje da bi navedeni zahvati mogli imati značajan negativan utjecaj na ciljeve očuvanja i cjelovitost područja ekološke mreže u gornjem toku Drave. U studiji se kaže da je »moguća posljedica izgradnje hidroelektrana uništavanja dijelova prirodnih tokova i posljedične promjene u kvaliteti i zastupljenosti pojedinih stanišnih tipova prekrivanjem područja prirodnih staništa velikim akumulacijama te skretanjem voda iz prirodnih korita.

Predmetno područje predstavlja jedini veći očuvani kompleks riječnih staništa sa šljunkovitim otocima i sprudovima u Hrvatskoj. (...) Moguće su promjene u dinamičkim sedimenta kao i kemijske i fizičke promjene vode (npr. količina otopljenog kisika, temperatura, onečišćenje), te promjene hidrološkog režima.

Postojeće i planirane hidroelektrane na rijeci Dravi

²¹ Uredba o proglašenju regionalnog parka Mura–Drava, Narodne novine, br. 22/2011.

*Hidroelektrane zbog svog načina rada uzrokuju i dnevne oscilacije vodostaja. (...). Utvrđivanje obala smanjuje bočnu eroziju unutar sliva te također u konačnici dovodi do smanjenja količina sedimenta koji rijeka prenosi. Procesi snižavanja površinskih voda kao posljedicu imaju i snižavanje razina podzemnih voda u zaobalju s izrazito negativnim posljedicama sa stanovišta zaštite prirode. Dolazi do sušenja manjih močvarnih staništa te šuma. Ovaj antropogeni proces superponira se na snižene količine padalina s negativnim utjecajem na nizinske šume uz Dravu, a posebice na šumu Repaš i druga vlažna staništa Podravine. (...).*²²

U Strateškoj studiji utjecaja na okoliš potvrđeno je stajalište mađarskih i hrvatskih stručnjaka o tomu da bi gradnja elektrana na toj lokaciji mogla u značajnoj mjeri negativno utjecati na ciljne vrste, kao i na ekološku cjelovitost područja. Mađarski stručnjaci za ekologiju su izgradnju elektrana na Dravi ocijenili potencijalnom ekološkom katastrofom. Drže da bi se njima sasvim izmijenio biljni svijet i gospodarstvo na rijeci i u njezinu okruženju. Brojne zaštićene vrste, od kojih su mnoge autohtone i ugrožene, sasvim bi nestale, među njima i dravski tular, koji se jedino tu nalazi u cijelom svijetu. Rijeka bi pak preuzela klasični jezerski ekosistem. Štetne posljedice bi se odrazile i na šume te na poljoprivredu u području oko Drove.

Slijedom narečenoga su mađarski mediji s velikim olakšanjem izvijestili o privremenom odustajanju od gradnje dviju hidrocentrala. Napominju da je do nje došlo dijelom i zbog prosvjeda mađarske vlade koja se pozivala na *Konvenciju o procjeni utjecaja na okoliš preko državnih granica* koju je Mađarska prihvatila vladinom uredbom br. 148/1999. 13. listopada 1999., a Hrvatska zakonom od 19. travnja 1996. godine.²³ Narečena konvencija naime, prekograničnoj strani, na koju se reflektira učinak investicije, omogućuje pravo na uvid u sve detalje projekta, davanje mišljenja na studiju o procjeni utjecaja na okoliš, kao i iznošenje svoga stajališta. Premda susjedna zemlja na sam projekt ne može utjecati, ipak ima pravo izraziti nezadovoljstvo, a u slučaju potrebe se obratiti Međunarodnom sudu. S obzirom da je sukladno narečenoj konvenciji za svaku investiciju potrebno dobiti pristanak druge strane, dakle u postojećem primjeru privolu Mađarske, vlada u Budimpešti odbija dati pristanak u pogledu izgradnje hidrocentrale na Dravi. Dapače, pogranične županije Baranya i Somogy već su proglasile ovu hrvatsku investiciju nepoželjnom te su zamolile vladu da poduzme potrebne korake.

Ipak mađarski stručnjaci upozoravaju da opasnost po okoliš ne prijete samo iz Hrvatske, nego i iz Slovenije gdje se na Muri kod Hrastje Mote nedaleko Murske Sobote također planira izgradnja elektrane. Realizacija obje ove investicije značila bi dvostruku ekološku katastrofu za mađarske pogranične krajeve.

Budući da konačnu odluku o gradnji hrvatske hidrocentrale na Dravi donose vlada i sabor, ovo pitanje još nije skinuto s dnevnog reda. O tomu kakve su mogućnosti mađarske vlade u slučaju za nju nepoželjne odluke hrvatske strane, vrijedi upoznati relevantne međunarodne konvencije i sudsku praksu Međunarodnog suda u Den Haagu.

4. POVIJESNI PREGLED MEĐUNARODNOPRAVNE REGULATIVE

U pogledu načina upotrebe rijeka osnovna podjela bila bi na plovne i neplovne rijeke. Eksploatacija prvih odvija se plovidbom tim rijekama, dok se u neplovidbene svrhe one mogu koristiti na razne načine.

Jedno od prvih pitanja međunarodnoga prava bilo je pravno reguliranje međunarodnih rijeka, pa stoga možemo kazati da je ono počelo istodobno s nastankom međunarodnoga prava. Nizozemski pravnik i pisac Hugo Grotius, utemeljitelj međunarodnoga prava, već je početkom 17. stoljeća promovirao načelo slobodne plovidbe morem, ali i rijekama.²⁴ To je bilo sukladno volji razvijajućega građanstva i

²² Posavec, Marko: Hidroelektrana Molve I i II nema u prijedlogu izmjena i dopuna Prostornog plana Koprivničko-križevačke županije. U: Drava info. <https://drava.info/2019/04/hidroelektrana-molve-i-i-ii-nema-u-prijedlogu-izmjena-i-dopuna-prostornog-plana-koprivnicko-krizevacke-zupanije/>. Pristupano: 10. svibnja 2019.

²³ Narodne novine RH br. 6/1996. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1996_05_6_40.html

²⁴ U znanstvenoj raspravi O pravu plijena (De jure praedae, 1604., tiskanoj 1864), jedno poglavlje nosi naslovom Slobodno more (Mare liberum, 1609). U njemu Grotius brani pravo svih država na pristup moru i plovidbu.

njegova prirodna prava na trgovinu plovnim putevima (*ius communicationis*). No, za razliku od ranoga priznavanja prava morske plovidbe, pravo riječne plovidbe tek je sporo i postupno dobilo priznanje u međunarodnom pravu. Bečki kongres je 1815. u završnom dokumentu proglasio slobodu plovidbe na međunarodnim rijekama (uz propisivanje klauzule *pactum de contrahendo*, dakle obveze pregovaranja involviranih strana radi postizanja sporazuma), nadalje obvezao je obalne države da se skrbu o razvoju plovnih puteva, a sve zainteresirane države i na to da sklope međunarodne ugovore glede pojedinih rijeka. Europske su sile slobodu plovidbe na Berlinskoj konferenciji 1885. godine proširile i na afričke rijeke Niger i Kongo (u kolonijama europskih država) čime je počeo dinamičan razvoj međunarodnoga plovidbenog prava.

Međutim, glede korištenja rijeka u neplovidbene ciljeve regulativa je bila vrlo mala i oslanjala se na međudržavne ugovore o korištenju pograničnih rijeka (takve su ugovore imale Francuska i Nizozemska te Austrija i Mletačka Republika). Potkraj 19. stoljeća su nastupile velike promjene i na tom planu, pa su osim Europe takvu regulativu poznavali i u Africi te Sjevernoj Americi. No, ti ugovori nisu proklamirali pravna načela, nego su samo rješavali aktualne međudržavne probleme. Najveću promjenu su donijeli američko-kanadski ugovor o vodenoj granici iz 1909. godine (i danas je na snazi), te napose američko-meksički sporazum iz 1906. godine kojim je riješeno pitanje eksploatacije rijeke Rio Grande.

Naime, potkraj 19. stoljeća je golemi porast potražnje za vodom u jugozapadnim državama SAD-a (za naplavlivanje plantaža i polja) doveo do američko-meksičkoga spora. Amerikanci su ovakvim načinom eksploatiranja rijeke Rio Grande (granične rijeke s Meksikom) nanijeli tešku štetu Meksikancima, kojima nije ostalo dosta vode za njihove potrebe. Osim toga je i kvaliteta vode koja je pristizala od sjevernih susjeda bila lošija, jer je voda bila slanija i onečišćena. Zbog toga je Meksiko 1894. optužio SAD da je onemogućio život stanovnicima donje obale rijeke. U vezi toga spora nastala je čuvena Harmonova doktrina o nesmetanoj slobodi korištenja rijeka. Američki ministar pravosuđa Judson Harmon je naime, na gore navedenu optužbu odgovorio da država ima pravo potpuno, suvereno i bez ograničenja koristiti rijeku koja teče njezinim teritorijem. Ovaj je spor riješen 1906. potpisivanjem ugovora o jamčenju vodostaja Rio Grandea. No, pitanje načina eksploatacije rijeka ostalo je otvoreno i dalje u međunarodnom pravu i njegovo rješavanje nužno traži kompromis između dviju strana.

Naime, Harmonova doktrina služi ciljevima onih država koje su smještene na gornjem toku pojedinih rijeka, pa neke od njih i danas posežu za spomenutom doktrinom. Kao reakcija na nju nastalo je načelo apsolutnog teritorijalnog integriteta (Huber, Oppenheim) koja zastupa mišljenje da je međunarodna rijeka dio državnoga teritorija, pa stoga svaka država mora poštovati i integritet toga vodenoga područja (vodotok i vodostaj). Oba ova gledišta su jednakopravna, ali se u zadnje vrijeme pokazuje veća sklonost ovom potonjem.

Razvoj međunarodnoga prava je i poslije Prvoga svjetskoga rata naglasak stavljao na reguliranje pitanja plovidbe, ali je već na Konferenciji o prometu održanoj u krilu Lige naroda u Barceloni 1921. godine svoje mjesto dobio i problem korištenja rijeka u neplovidbene svrhe. Na tom su skupu prihvaćeni Sporazum o plovidbi međunarodnim vodenim putevima i Statut koji je uređio i pitanje eksploatacije rijeka.

Međunarodno pravo je definiralo pojam međunarodne rijeke, koji je bio sporan kako u pravnoj značnosti, tako i u međunarodnoj praksi, napose u međunarodnim organizacijama. U definiranju se pošlo od prirodnih značajki rijeka. Postoje one koje od izvora pa do ušća teku samo unutar jedne države (*nacio-*

Problem korištenja rijeke Rio Grande

nalne vode), kao i one koje teku kroz dvije ili više država (*međunarodne rijeke*). U prvom slučaju glede korištenja rijeka, onečišćenja ili pak zaštite od poplava nema potrebe za međunarodnim sporazumima, za razliku od drugoga slučaja kada rijeka, njezini rukavci i s njima povezane podmorske vode čine hidrološku cjelinu. Kada se vodeni sustav ili slijev prostiru na druge države, onda se svi učinci vezani uz korištenje vode, uz poplave i druge štetne posljedice odnose i na te države, jer zajedno čine zemljopisnu cjelinu. U međunarodnom pravu, međunarodna rijeka, međunarodni vodeni sustav ili umjetno jezero odnosno slijev postoje samo onda ako su objekti međunarodne regulative, koja najčešće nastaje putem sklapanja međunarodnih ugovora. Sukladno tomu teritorijalni učinak takvih ugovora određuje jesu li neka rijeka, odnosno njezin stanoviti dio element međunarodnoga vodenoga sustava – slijeva, ili se u pravnom smislu samo jedan njezin dio može smatrati međunarodnom rijekom. Glede *teritorijalnoga učinka* postoje ugovori koji se tiču pojedinih dijelova rijeke, kao i oni koji reguliraju granice.

Međunarodna rijeka može u smislu plovidbe biti *vodeni put*, dok je u pogledu eksploatacije u neplovidbene svrhe *prirodni izvor*. Komunalna i industrijska eksploatacija vode baza su proizvodnje energije, nadalje rijeka ima svoju floru i faunu, naplavlivanje polja vodom iz rijeke ima veliko značenje u suhim i polusuhim regijama. Rijeka je kao prirodni resurs u službi turizma, a ima važnu ulogu i u ribarstvu. No, eksploatacija rijeka nužno sa sobom povlači i problem onečišćenje voda koje bivaju i izvorima opasnosti (od poplave, erozija, nanosa taloga i udubljanja korita). Kumulirajuće učinke eksploatacije i njezinih posljedica otklanjaju se tehničkim sredstvima.²⁵

4. A) MEĐUNARODNE KONVENCIJE KAO IZVORI PRAVA

Važnost rijeka postaje sve veća i u strateškom pogledu imajući u vidu povećanu potražnju za slatkim vodom kao resursom, kao i za energetske kapacitete rijeka, pa se zbog toga ne treba isključiti ni mogućnost izbivanja oružanih sukoba.

Regulativa koja se primijenjuje na međunarodne rijeke pokušava riješiti pitanja uporabe rijeke u plovne i neplovne ciljeve. Eksploatacija rijeka radi plovidbe poznata je još od staroga vijeka: Rimljani su rijeke smatrali za *res communis*, dakle su bile dostupne svima. Država je imala samo pravo nadziranja vodenih puteva te je mogla ubirati porez od korisnika rijeke radi osiguravanja održavanja riječnih puteva.²⁶

U srednjem vijeku se plaćanje korištenja vodenih puteva uglavnom pojavljivalo preko carina, dok je pak Hugo Grotius proklamirao slobodu plovidbe bez potrebe za posebnim dozvolama i plaćanjem carina. Međunarodna regulacija tekućih voda uvedena je radi omogućavanja plovidbe, a kasnije se pojavila i potreba za uređivanjem gospodarskih pitanja i zaštite okoliša. Adaptacija pomorskoga prava na režim rijeka nije bila opravdana zbog geografskih razlika i nedostatka običajnoga prava u vezi rijeka, ali i zbog različitih interesa pojedinih država.

Mirovni ugovori potpisani nakon završetka Prvoga svjetskog rata prihvatili su načela slobodne trgovine sukladno odlukama *Bečkog kongresa iz 1815. i Statuta i sporazuma o plovidbi međunarodnim vodama (Barcelona 1921.)*. Njima se željelo osigurati besplatnu i nediskriminirajuću plovidbu brodova, ali je tek manji broj država prihvatio spomenuti sporazum iz Barcelone kao obvezujući. Zato se glede Rajne i Dunava formirao poseban režim plovidbe.

Osim za plovidbu, rijeke se koristi i za navodnjavanje, kao izvor pitke vode, za kupanje. One su stanište za različite vrste flore i faune. Glede njihove eksploatacije su od naročite važnosti kvaliteta i svojstva vode. »Korištenje u poljoprivredi, energetici i prometu usko je vezano uz njezino onečišćenje, pa tako u štetne načine korištenja vodnih resursa spada i ispuštanje otpadnih voda u industriji i kućanstvu. U nedostatku odgovarajuće regulacije se kao opće pravilo međunarodnog prava uzima maksima

²⁵ Kende, Tamás-Nagy, Boldizsár-Sonnenveld, Pál-Valki, László (ured.) op. cit. https://mersz.hu/dokumentum/wk86__285.

²⁶ Csatlós, Erzsébet: Térkép és terület a nemzetközi jogban. U: Jakab, András – Fekete, Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: Sulyok, Gábor)*, 2018. 23. str. https://ijoten.hu/szocikk/terseg-es-terulet-a-nemzetkozi-jogban#_ftn39. Pristupano: 7. svibnja 2019.

sic utere tuo ut alienum non laedes, koja traži od država da korištenje vodotoka na vlastitu području ne bude na štetu jednake mogućnosti eksploatacije od strane susjedne države, osim ako to države nisu posebno ugovorile.²⁷

Prilikom odlučivanja o pojedinim slučajevima međunarodno pravo polazi od prihvaćene činjenice da je svaka pojedina međunarodna rijeka u pogledu zemljopisnih i društveno-ekonomskih čimbenika jedinstvena, dakle se razlikuje od svake druge rijeke i to ne samo u pogledu konkretne eksploatacije, nego i glede mogućnosti za to, nadalje u pogledu opsega i učestalosti prekograničnoga utjecaja te eksploatacije (u vezi s mogućim poplavama, utjecajem na okoliš itd.). Zahvaljujući ovim čimbenicima rješenja koja nudi međunarodno pravo karakterizira partikularizam, naime, za svaku pojedinu rijeku nužno je posebno konkretno rješenje. Međunarodna praksa to zorno svjedoči. Naime, više od 400 pravno važnih vodoprivrednih sporazuma su bilateralni (jedan dio njih čine multilateralni ugovori s uskim krugom sudionika), a takvi su bili i brojni već ukinuti međunarodni ugovori. No, razvoj međunarodnoga prava donekle je dokinuo taj partikularizam imajući u vidu težinu koju nosi problem voda, kao i broj i intenzitet međunarodnih sukoba u vezi s vodama.

Glede pravnih propisa koji se odnose na gospodarsku eksploataciju rijeka još uvijek ne postoji jedinstvena međunarodna regulativa u smislu nekakvog kodeksa, ali postoje norme običajnog prava i brojni međunarodni ugovori. Ovaj segment odnosi se na korištenje vode iz rijeke za komunalne potrebe i za kućanstva, u svrhu poljoprivrede, stočarstva, za lov i ribarstvo i dakako kao pitku vodu.

Problemi vezani uz eksploataciju pojavljuju se onda kada država smještena u gornjem toku rijeke naplavlivanjem ili kanalizacijom smanji razinu vode do te mjere da država ili države koje su smještene u donjem toku nemaju dovoljnu količinu vode za plovidbu ili naplavljivanje. Razvoj moderne tehnologije omogućio je izgradnju suvremenih brana i hidrocentrala, koje pak u većoj mjeri utječu na mogućnosti korištenja rijeka u državama smještenim južnije. U novije vrijeme valja spomenuti i probleme koji se pojavljuju u svezi s velikom potrošnjom vode u modernoj industrijskoj proizvodnji, nadalje glede korištenja vodnih putova od strane stanovnika gradova i sela smještenih uz pogranične rijeke, kao i onečišćenjem rijeka uslijed industrijske proizvodnje ili korištenja kemijskih proizvoda u poljoprivredi. Zbog zemljopisnih razloga je njihov učinak u rijekama štetniji nego u morima.

Slijedom narečenoga bi bilo poželjno regulirati pitanje slijevova – umjetnih jezera, jer onečišćenost sporednih vodnih putova i njihova niska razina vodostaja u značajnoj mjeri mogu utjecati na karakteristike pojedinih međunarodnih rijeka. Uređivanje ovoga pitanja otežano je time što zahtijeva usuglašenu volju više država i njihovih interesa, ali i preuzimanje pravnih obveza pojedinih država i za vlastite nacionalne vode (koje i izviru i ulijevaju se njoj). No, problem je što države ne žele prihvatiti odgovornost za štetu koju nisu one same počinile. Naime, rijeke eksploatiraju i druge pravne osobe te pojedinci, koji nemaju status međunarodnoga subjekta. Često upravo oni (a ne država kroz koju ona protječe) izazivaju štete na rijeci. Državama dakako, nije u interesu preuzeti na sebe odgovornost za štetu koju netko drugi počinu. Može se dogoditi da stvarni počinitelj nije u stanju podmiriti trošak počinjene štete, pa stoga recimo odlazak jedne takve tvrtke u stečaj zbog nanesene štete ne može riješiti pitanje isplate štete. Ona bi ostala na teret države.

U pogledu prava na eksploataciju riječnih voda su se tijekom 20. stoljeća pojavile dvije opcije: *Harmonova doktrina* i tzv. načelo *apsolutne teritorijalne integracije*. Potonja ograničava pravo države u gornjem toku da na svom području utječe na kvalitetu i količinu vode koja stiže u donji tok. Zadnjih godina zakonsko reguliranje i pokušaji uređivanja toga pitanja naginju prema načelu apsolutne teritorijalne integracije. Odbor za međunarodno pravo Ujedinjenih naroda brojnim je svojim odlukama i rješenjima pokušao pronaći odgovarajuće rješenje. Apstraktnu zamisao o ograničenom suverenitetu na cijelom toku rijeke zastupaju i detaljno reguliraju dva multilateralna sporazuma važna za Mađarsku i za Hrvatsku. To su Konvencija o zaštiti i korištenju prekograničnih vodotokova i međunarodnih jezera (Helsinki, 17. ožujka 1992., koju je Mađarska potpisala dan kasnije, a Hrvatska 5. ožujka 1996.)²⁸ i

²⁷ Vasilj, Aleksandra - Cigula, Kristina op. cit., 46. str.

²⁸ The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers. <https://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/>

Konvencija o pravu upotrebe međunarodnih vodotokova za neplovidbene svrhe (*Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses*, New York, 21 svibnja 1997.) nastala na tragu helsinškoga dokumenta. Ovu potonju je Mađarska potpisala 1999. Te su konvencije regulirale osnovna načela korištenja rijeka u neplovidbene ciljeve, način provedbe sporazuma, kontrolne mehanizme i tehnička pitanja. Propisuju način redovnog korištenja, ali i mjere koje se trebaju poduzimati u izvanrednim situacijama (neočekivanom onečišćenju susjedne države, odnosno poplavama). Sporazumi su okvirni, dok konkretne propise i mehanizme uređuju regionalni sporazumi, odnosno ugovori. Glede predmeta reguliranja Helsinški sporazum iz 1992. definira pojam granične vode, a konvencija iz 1997. za predmet ima međunarodne rijeke. U pogledu temeljnih načela Helsinška konvencija je progresivnija, iako je nastala prije newyorške. Sadržava načelo po kojemu nastalu štetu plaća strana koja uzrokuje onečišćenje, kao i princip predostrožnosti koji zahtjeva da država mora uzeti u obzir mogućnost uzrokovanja štete na prekograničnom području i poduzeti mjere da do toga ne dođe. Neprihvatljivim se smatra obrazloženje po kojemu znanstvena istraživanja još nisu u cijelosti dokazala negativne učinke pojedinih materijala odnosno vezu između takvih materijala i zagađenja okoliša u susjednoj državi. Propisuje i obvezu da se kod gospodarenja vodama ne dovedu u opasnost budući naraštaji,

zdravlje i sigurnost ljudi, životinjski i biljni svijet, tlo, ozemlje, zrak, vode, klima, krajolik, spomenici i kulturna te druga baština. Osim toga je propisano da se o pridržavanju obveza skrbi zajedničko tijelo susjednih država (čl. 17.), te da u slučaju spora stranke prihvaćaju nadležnost arbitražnog suda ustanovljenog od strane susjednih država ili Međunarodnog suda (čl. 22.). Konvencija iz 1997. ne spominje princip predostrožnosti, nego tek u preambuli upućuje na Deklaraciju iz Rio de Janeira (iz 1992. godine) o okolišu i razvoju te njezino 15. načelo. Ono među inim ističe zahtjev za zaštitu ekologije (čl. 20.) i zabranu unošenja stranih vrsta (22. čl.)

1.) Konvencija o zaštiti i korištenju prekograničnih vodotokova i međunarodnih jezera (Helsinki, 1992)

U Europi su i regionalni propisi postigli stanovite uspjehe. Tako je Helsinška konvencija iz 1992. naglasila posebnu važnost potrebe za *očuvanjem održivog razvoja*, eksploataciju rijeka uz *predostrožnost* (naime, pravično i razumno korištenje – univerzalno priznato pravilo običajnog prava), te *zaštitu okoliša*, ali bez reguliranja pitanja odgovornosti država. Svaka zemlja ima suvereno pravo eksploatirati vlastite resurse sukladno državnoj politici okoliša i razvoja, ali u okvirima mogućega, tako da se očuva prirodni ekosistem i okoliš na cijelom vodnom području, bilo ono prekogranično ili ne. Države su dakle, dužne poduzeti sve razumne mjere kako se ne bi prouzrokovala značajna šteta drugoj državi vodotoka. *Londonski dopunski zapisnik iz 1999. godine* normira vezu između vode i zdravlja ističući nužnost da se u pogledu nacionalnih i prekograničnih rijeka sačuva čistoća, te da u tom cilju države međusobno surađuju i obavještavaju se, razmjenjuju informacije, konzultiraju se glede planiranih ulaganja koja bi mogla imati negativan utjecaj na druge države u vodotoku.

Poslije toga je u *Kijevu (Kiev) 2003. godine* prihvaćen novi *dopunski zapisnik*, koji regulira pitanje državne odgovornosti za štete nastale uslijed nesreće u industrijskim postrojenjima. Prihvaćeno je načelo po kojemu država zagađivač treba platiti štetu. Prirodna ili pravna osoba snosi objektivnu odgovornost za objekte koji uzrokuju onečišćenje i to na temelju kvazi objektivne odgovornosti, koja se može opravdati samo slučajevima više sile (*vis maior*), radnje oštećenika koja je dovela do negativnog učinka i ratnog stanja.

2.) Pravo Europske unije

ILA/ILA-HelsinkiRules1966-as_amended.pdf. Pristupano: 7. svibnja 2019. Vidi: Salman, M. A. Salman: The Helsinki Rules, the UN Watercourses Convention and the Berlin Rules: Perspectives on International Water Law. U: *Water Resources Development*, 2007/4, str. 625–640, 628–630.

Pravo Europske unije je *Direktivom 2000/60/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 23. listopada 2000. o uspostavi okvira za djelovanje Zajednice u području vodne politike* također reagiralo na probleme zaštite prirode, održivog razvoja, prirodnog stanja i kvalitete vode. Zauzet je stav da »voda nije kao drugi komercijalni proizvodi, već je naslijeđe koje treba čuvati, zaštititi i postupati s njome kao takvom.« Vodna politika zahtijeva transparentan, učinkovit i usklađen zakonodavni okvir. Cilj je Direktive osigurati takav okvir, koordinirati i objedinjavati na dulji rok, dalje razvijati opća načela i strukture za zaštitu i održivo korištenje vode u EU, u skladu s načelom supsidijarnosti. Zajednička načela potrebna su za poboljšanje zaštite voda u EU u smislu količine i kvalitete, nadalje za promicanje održivog korištenja voda, sudjelovanje u rješavanju problema prekograničnih voda, zaštitu vodenih ekosustava, kopnenih ekosustava i močvarnih područja koja izravno ovise o njima, te za čuvanje i razvijanje mogućeg korištenja voda EU.²⁹

3.) Konvencija o pravu uporabe međunarodnih vodotokova za neplovidbene svrhe

Konvencija iz 1997. propisuje pravednu i razumnu eksploataciju međunarodnoga vodotoka što uključuje i geografske, vodno gospodarske, klimatske i druge prirodne čimbenike, kao i društveno-ekonomske potrebe obalnih država, učinak koji korištenjem rijeke u jednoj državi može izazvati u susjednoj zemlji, uz nužnost optimalnog i održivog korištenja i eksploatacije vodnoga blaga, te čuvanja i zaštite flore i faune. Države su dužne pojedinačno, a u određenim slučajevima i zajednički zaštititi ekosistem međunarodnih rijeka, napose onečišćenje voda, nadzor nad onečišćenjem i umanjivanje štete.

Na zahtjev zainteresirane strane, koja opravdano sumnja da bi izgradnja nekog postrojenja na međunarodnoj rijeci mogla dovesti do značajnije štete na njezinu području, država je obvezna stupiti u pregovore s njom i uvjeriti ju u siguran rad objekta. Mora također pokazati mehanizme koji sprečavaju nastanak neželjenih posljedica uslijed ljudske djelatnosti u svezi objekta (na pr. poplave, erozije, miješanje slane vode u slatkovodnu rijeku itd.). U slučaju da i unatoč svih poduzetih radnji jedna država nanese štetu drugoj, dužna je otkloniti štetu, a po potrebi i platiti nanesenu štetu. Države moraju surađivati i razmjenjivati informacije napose glede podataka koji se odnose na kvalitetu vode, vodostaj, meteorološke činjenice i pitanja vezana uz okoliš. Zemlja koja planira realizirati neku investiciju na području uz graničnu rijeku mora o tomu obavijestiti susjedu i u roku od narednih šest mjeseci (rok se jednokratno može produžiti) se projekt neće realizirati, nego susjeda u tom razdoblju može provesti ispitivanje utjecaja planirane investicije na okoliš. Ove rokove i postizanje sporazuma sa susjedom može ignorirati samo onda, ako je nužno bezodvlačno provesti neku radnju iz zdravstvenih, sigurnosnih ili drugih sličnih razloga od javnoga interesa. Ako i nakon razmjene informacija među susjednim državama ostaju prijepori, onda treba nastaviti diplomatske pregovore radi donošenja pravednog rješenja. Konvencija određuje da se sporovi u vezi s njezinim tumačenjem i primjenom rješavaju diplomatskim putem, a u slučaju neuspjeha mirnim putem izvansudskim sredstvom ili sudskim pravorijekom. Među potencijalnim sudovima spominje i Međunarodni sud, ali bez određivanja obvezne nadležnosti. U pogledu činjeničnoga spora upućuje na osnivanje komisije koja će utvrditi činjenice, ili pak da strane fakultativno unaprijed prihvate nadležnost međunarodne arbitraže odnosno međunarodnog suda.

5. SPOROVI

Glede eksploatacije rijeka u neplovidbene svrhe međudržavni sporovi su se pojavili već potkraj 19. stoljeća i to prvenstveno zbog korištenja u poljoprivredne svrhe. Naime, stanovnici država u gornjem toku mogli su umanjiti količinu vode u rijeci, pa su zemlje smještene niže imale niži vodostaj i vodu s izmijenjenim kemijskim sastavom (slaniju, onečišćeniju).³⁰ Tako se 1894. pojavio meksičko-američki spor oko eksploatacije Rio Grandea. Grotiusovo stajalište o »zajednici interesa« na međunarodnim

²⁹ Vidi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0060>

³⁰ Kende, Tamás-Nagy, Boldizsár-Sonnenveld, Pál-Valki, László (ured.) op. cit. https://mersz.hu/dokumentum/wk86__285.

vodnim tokovima prihvatio je Stalni sud međunarodne pravde u presudi iz 1929. godine kada je glede nadležnosti Međunarodne komisije za rijeku Odru primijetio: »Ta zajednica interesa na plovnoj rijeci postaje temeljem zajedničkih ovlasti, čije su dvije bitne značajke potpuna jednakost svih obalnih država u upotrebi čitavoga toka rijeke i isključenje bilo kakvih posebnih povlastica neke od država u odnosu na ostale« (Series A, No.23, p.27).³¹ Ovo gledište je doslovno preneseno i u presudi u predmetu Gabčikovo-Nagyymaros (*Bős-Nagyymaros*).³²

5. 1. Sudska praksa

Međunarodni sud u Den Haagu (*International Court of Justice*) je zadnjih godina sudio i još uvijek sudi u više sporova u vezi eksploatacije rijeka ili u vezi s pripadnošću riječnih ada nastalih na rijeci koja čini granicu između država, nadalje u vezi prava plovidbe, odnosno onečišćenja međudržavnih rijeka.³³

Međunarodna sudska praksa u pogledu sporova o zaštiti i onečišćenju okoliša u posljednjim desetljećima pokazuje promjenu svijesti i evoluciju u smislu nužnosti očuvanja zdrave okoline. Sukladno tomu mijenja se i pravna paradigma u pogledu odgovornosti za onečišćenje ne samo kroz povećavanje broja ugovora i sporazuma o zaštiti okoliša, nego i u pogledu unificiranja pravnih običaja što se manifestira i u presudama za to nadležnih sudova.

Načelno stajalište Međunarodnog suda pokazuje da se pravo na zaštitu okoliša povezuje s pitanjima ljudskih prava. To se već i dosad manifestiralo u postupcima pred Europskim sudom za ljudska prava, kao i u pravnoj praksi Međunarodnog suda za pravo mora (*International Tribunal for the Law of the Sea*) te upućuje na to kako će taj pravac slijediti i buduće presude.³⁴ One su u velikoj mjeri pridonijele učvršćivanju međunarodnih pravnih običaja na polju zaštite okoliša. Premda je od 1972. neprijeporna promjena stajališta međunarodnog prava glede shvaćanja i reguliranja pitanja zaštite okoliša, ipak se kroz sudske postupke pred međunarodnim sudovima nije institucionalizirao problem naknade štete za zagađivanje okoliša kao neizostavni dio međunarodnih ugovora. Zato se na polju izradbe i unificiranja propisa o odgovornosti za štetu prouzročenu onečišćenjem okoliša trebaju poduzeti dodatni koraci kako bi pravo zaštite okoliša, kao relativno nova grana prava, postalo jedinstvenim sustavom u okviru međunarodnoga prava.³⁵ Osim toga se ovo kazneno djelo ne smatra jednako društveno opasnim kao druge kriminalne radnje, nego ga se doživljava kao »soft law« (pravo koje uglavnom daje smjernice i preporuke).³⁶ To pak znači da države kao subjekti međunarodnoga prava često zapostavljaju očekivanja i ciljeve koje pravo zaštite okoliša promiče. Razlog tomu je s jedne strane ekonomske prirode, a s druge strane se države pozivaju na svoje pravo na apsolutni suverenitet, jer u međunarodnom pravu ne postoji

³¹ Bruhács, János: Argentína és Uruguay vitája: a Nemzetközi Bíróság 2010. évi ítélete az Uruguay folyó menti papírgyár ügyben. U: JURA 2012/2. Pécs, 2012., str. 40-50. https://jura.ajk.pte.hu/JURA_2012_2.pdf

³² International Court of Justice. Gabčikovo-Nagyymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997. 7. str. Case concerning The Gabčikovo-Nagyymaros Project (Hungary/Slovakia). Judgment of 25 September 1997 <https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>. Pristupano: 21. svibnja 2019.

³³ Međunarodni sud sa sjedištem u Den Haagu glavno je sudište Ujedinjenih naroda. Osnovan je Poveljom Ujedinjenih naroda 1945., a počeo je s radom 1946. godine kao nasljednik nekadašnjeg Stalnog međunarodnog suda (1922-1946.). Zadaća mu je rješavanje sporova između država te davanje savjetodavnih mišljenja na zahtjev UN-a i drugih za to ovlaštenih međunarodnih organizacija. Sud ima petnaest nezavisnih sudaca različitih državljanstava izabranih iz reda kandidata koji odgovaraju zahtjevima propisanim za izbor sudaca na najviše pravosudne funkcije u njihovim zemljama, a uz to imaju visoki moralni ugled, znanje i iskustvo. Suce Međunarodnog suda biraju Opća skupština i Vijeće sigurnosti s popisa osoba koje predlažu nacionalne grupe Stalnoga arbitražnog suda. Ovaj sud treba razlikovati od Međunarodnog kaznenog suda (International Criminal Court) čije sjedište je također u Den Haagu i djeluje od 2002. godine, a sudi počiniteljima najtežih međunarodnih kaznenih djela (genocid, zločin protiv čovječnosti, ratni zločin i agresija).

³⁴ Ovaj sud sa sjedištem u Hamburgu osnovan je 1996. godine radi rješavanja sporova i zahtjeva vezanih uz Konvenciju UN-a o pravu mora iz 1982. i drugih predmeta za koje je nadležan na temelju ugovora.

³⁵ Kecskés, Gábor: A környezetvédelem és a kapcsolódó környezeti kérdések megjelenése a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában. U: Kül-Világ. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata. VIII. évfolyam 2011/1-2., str. 102-116., 103-104. str. http://epa.oszk.hu/00000/00039/00024/pdf/EPA00039_kulvilag_2011_01-02_kecsek.pdf

³⁶ Vidi: Blutman, László: Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. U: Közjogi Szemle, 2008. Vol. 1. No. 1., str. 28-37.

sud koji bi donosio obvezujuće presude za pojedine države mimo njihova pristanka da se podvrgnu jurisdikciji suda. Zbog toga smo svjedoci kako pojedine države u pogledu odabira međunarodnog suda ili arbitraže pred očima prije svega imaju svoje nacionalne-državne interese. To se naročito jasno vidi i u predmetima koji se radi presuđivanja povjeravaju Međunarodnom sudu, odnosno Sudu za prava mora UN. U Hrvatskoj je općepoznati slučaj u svezi spora oko Piranskog zaljeva – Savudrijske vale i njegova povjeravanja međunarodnoj arbitraži, a ne Sudu za prava mora.

Zbog naprijed navedenoga nedostatka normative sudovi u sporovima u vezi zagađivanja okoliša sude na temelju općega pravnog načela *communis opinio*, odnosno zabrane nanošenja štete. Staro načelo rimskoga prava »*sic utere tuo ut alienum non laedas*«, dakle »koristi svoje tako da time ne povrijediš tuđe«, općeprihvaćeno je u međunarodnom pravu i naročito se primijenjuje u slučajevima izazivanja onečišćenja i u susjednoj državi.³⁷ No, dokazivanje štete nastale na području jedne države uslijed zagađivanja okoliša izazvanog u susjednoj državi, nije tako jednostavno. Naime, može se dogoditi da država u kojoj se zagađivanje dogodilo nije počinila protupravnu radnju, te da se u smislu nacionalnoga (unutarnjega) zakonodavstva ponašala sukladno domaćem i međunarodnom pravu, ali je susjedna država ipak doživjela štetu. S druge strane, s obzirom da nastanak onečišćenja može biti izazvan raznim čimbenicima, to katkad otežava utvrđivanje stvarne veličine nastale štete, zatim počinitelja štete i oštećene države. U zadnje vrijeme se udomaćuje gledište da država na čijem teritoriju je došlo do zagađenja treba nadoknaditi štetu susjedu, dakako ako se utvrdi njezina odgovornost za nastalu štetu. Dakle, nijedna država ne smije ili sama ili prepuštanjem nekome drugome (pravnoj ili fizičkoj osobi) svoj teritorij koristiti tako da time izazove štetu na području druge države. Ova generalna zabrana postala je načelo koje se primijenjuje na svim područjima međunarodnoga prava, pa tako i u pogledu zaštite okoliša. Pri tom se u obzir uzima objektivna odgovornost države (»znala je ili je trebala znati«, ali nije poduzela radnje radi sprječavanja nastanka štete, obavještanja susjedne države i suradnje s njom).

5. 2. Praksa sudskih foruma za ljudska prava i suda za pravo mora

Pitanje zdravoga okoliša je u praksi sudskih foruma za ljudska prava doista tretirano kao ljudsko pravo sukladno stajalištu kako se punina ljudskih prava može uživati samo onda ako je osigurana kvaliteta života u povoljnom okruženju i biološkom sustavu. U tom kontekstu je zdravo okruženje jedan od bitnih elemenata ljudskih prava.

Stockholmska konvencija iz 1972. već spominje »pravo na okoliš dostojan čovjeka« (Principle 1), a Konvencija iz Rio de Janeira iz 1992. odnosno Deklaracija iz Johannesburga 2002. također navode zaštitu okoliša kao ljudsko pravo.³⁸

Sud za pravo mora se od svoga utemeljenja 1996. godine bavi pitanjima zaštite okoliša i prava na zdrav okoliš koja su propisana Konvencijom Ujedinjenih naroda o pravu mora (*The United Nations Convention on Law of the Sea*, skraćeno: *UNCLOS*) iz 1982. godine. Za razliku od Međunarodnog suda pred kojim se u pitanjima zaštite okoliša stranke mogu biti samo države, pred ovim sudom stranke mogu biti i međunarodne organizacije te prirodne i pravne osobe, čak i teritoriji upitnoga statusa. Iz prakse Suda za prava mora vidljivo je kako su se pred njim odvijali uglavnom sporovi u vezi plovila i ribolova (slučajevi Saiga, Grand Prize, Tomimaru), odnosno ona u vezi zaštite morskoga okoliša (slučaj tune s plavim perajama, elektrane MOX, oplemenjivanje zemljišta).³⁹

³⁷ Kecskés, Gábor op. cit. 107-108.

³⁸ Gyulai, Iván: A fenntartható fejlődés. Tananyag döntéshozók számára. https://mtvsz.hu/dynamic/fenntart/ff_afenntarthatofejlodes.pdf. Pristupano: 26. travnja 2019.

³⁹ Kecskés, Gábor op. cit. 115. str.

5. 3. Spor Urugvaj – Argentina

U predmetu Pulp-Mills spor je izbio kada je Argentina tužila Urugvaj za izazivanje »nepovratne štete« ekosustavu pogranične rijeke Uruguay tako što je dopustio gradnju tvornica papira na urugvajskoj strani njezine obale. Ovaj spor je primjer koji studenti prava proučavaju, jer je na svjetlo dana donio kompleksna pitanja u vezi zaštite okoliša i kao takav je ušao u opću praksu međunarodnoga prava. Tim prije što se pred Međunarodnim sudom rijetko pojavljuju sporovi u vezi naknade štete zbog onečišćenja okoliša kao povrede međunarodnoga prava, nadalje potencira problem onečišćenje okoliša i na prekograničnom području te pitanje realizacije odgovornosti za prouzročenu štetu zbog zagađivanja okoliša.

Između dviju država su od početka 21. stoljeća postojale napetosti izazvane time što je Urugvaj 2003. godine dopustio da se na lijevoj obali rijeke Uruguay, u blizini grada *Fray Bentos* sagradi tvornica celuloze i objekti potrebni za njezino djelovanje (luka, pročistač otpadnih voda, pošumljavanje).⁴⁰ S obzirom da je Uruguay granična rijeka između dviju država, Argentina je odmah prosvjedovala zbog investicije, držeći da će ona imati negativan učinak na okoliš, što može dovesti do šteta u turizmu, poljoprivredi i ribarstvu. Prosved je obrazložila time što su dvije susjedne države 1961. potpisale međunarodni sporazum o optimalnom i racionalnom korištenju rijeke Uruguay i o zajedničkom mehanizmu koji će to nadzirati, a 1975. su prihvatile Statut o rijeci Uruguay kojim su ustrojile i Administrativno povjerenstvo (*Comisión Administradora del Río Uruguay*, skraćeno: CARU). Ovo povjerenstvo je kao samostalna pravna osoba nadležno za rješavanje pitanja regulacije toka rijeke i pravne regulative, odnosno suradnje dviju država. Ono ima svoje zadaće koje proizlaze iz Statuta i rješava ih praktično kao međunarodna organizacija.

Napetosti između dviju država zbog tvornice celuloze dovele su do velikih prosvjeda 2005. godine, kada su Argentinanci blokirali mostove i ceste. Premda su između dviju država vođeni pregovori o rješavanju nastalog spora, oni nisu polučili uspjeh, pa je Argentina u svibnju 2006. godine podnijela tužbu Međunarodnom sudu. U njoj je kao pravni temelj navela Statut o rijeci Uruguay iz 1975. godine, kao i povredu sporazuma iz 1961. Tužiteljica je navela da je njezina susjeda povrijedila odredbe Statuta time što je jednostranom odlukom (propuštajući obvezu obavještanja druge strane i obvezno konzultiranje) odobrila otvaranje pogona tvornice celuloze i tako je nanijela štetu na rijeci Uruguay i njezinoj okolini. Lokalno stanovništvo je zbog toga izloženo opasnosti po zdravlje (onečišćenje rijeke, narušavanje bioraznolikosti, štetan učinak na zdravlje ljudi, oštećenje ribljeg fonda u rijeci), a što se naročito loše odražava po turizam i druge gospodarske grane. Argentina je ocijenila da bi joj izgradnjom tvornice celuloze na ovoj rijeci bila nanesena značajna i nepovratna šteta, pa je od suda zahtijevala uvođenje privremenih mjera kojim bi se Urugvaj obvezao na obustavu izgradnju dvaju tvornica celuloze, kao i da se obveže na suradnju s Argentinom.

Urugvaj je pak u studenom 2006. godine također inicirao od suda uvođenje privremene mjere prema Argentini, tako da joj se naloži neka poduzme sve potrebne korake da se omogući nesmetani promet između dviju država, uključujući i deblokadu mostova i cesta. Razlog tomu bio je u činjenici što su u Argentini organizirane skupine prosvjednika 20. studenoga 2006. blokirale most na rijeci Uruguay kojim se odvija međunarodni promet, a argentinske vlasti nisu poduzele ništa da to spriječe. Svjetski mediji su javljali kako je blokada mosta između argentinskog grada Gualeguaychu i urugvajskog Fray Bentosa produljila putovanje između dvije zemlje za nekoliko stotina kilometara. Sud je 2006. odbio oba zahtjeva za uvođenjem izvanrednih mjera ocijenjujući kako one nisu potrebne.

U odgovoru na argentinsku tužbu Urugvaj je tražio od suda odbijanje tužbenoga zahtjeva, jer je odobravanje izgradnje tvornica celuloze, njihova izgradnja i puštanje u pogon provedeno sukladno Stautu iz 1975. Istaknuo je kako je sporna tvornica u vlasništvu finske kompanije UPM i ima veće ekološke standarde nego većina argentinskih tvornica celuloze.

⁴⁰ Urugvajski lučki grad Fray Bentos (»Fratar Benedikt«) glavni je grad departmana Rio Negro, smješten na rijeci Uruguay. Poznat je bio po mesnoj industriji, ali je lokalna tvornica nakon stotinjak godina ukinuta 1979. godine.

Problematično područje uz rijeku Uruguay

samoga merituma spora. Glede potonjega Statut propisuje slijedeće obveze ugovornih strana: sprječavanje onečišćenja okoliša i nanošenja štete, nužnost koordinacije i suradivanja, zaštita vodenih površina i okolice. Sud je utvrdio da su Statutom dvije susjedne države dogovorile da se normativna djelatnost u tim pitanjima odvija zajednički, u okviru tehničkoga povjerenstva CARU, dok provedbu svaka od strana osigurava zasebno.

Sud jer ustanovio kako je naglasak u tužbenom zahtjevu Argentine stavljen na štetu koja bi mogla nastati zbog onečišćenja vode, pa je stoga to postala bit spora. Zaključeno je kako *za postojanje odgovornosti nije dostatna sama činjenica onečišćenja rijeke, odnosno mogućnost nastanka zagađivanja, nego je uz to potrebno i ostvarivanje povrede neke, s time povezane međunarodne obveze*. Dakle, u ovom sporu nije ocijenilo odlučujućim činjenicu što je proizvodnja papira vjerojatno djelatnost koja zagađuje okoliš, isto tako je u pogledu primjenjivoga prava isključio adekvatne međunarodne konvencije i sporazume o zaštiti okoliša. Zbog toga nije primjerice držao potrebnim ocijeniti učinak koji tvornica celuloze izaziva na biološku raznolikost. Budući da je Statut definirao pojam onečišćenja okoliša kao radnju koju čovjek uzrokuje neposredno ili posredno puštanjem štetnog materijala ili energije u rijeku, time je Sudu dodatno smanjio krug ispitivanja. Zato se nije mogao upuštati ni u argumente koje je Argentina iznijela u pogledu šteta koje može pritrpjeti njezino gospodarstvo, ribarstvo, turizam i krajolik. Slijedom narečenoga Međunarodni sud je Statutom propisane obveze stranaka da spriječe nastanak onečišćenja okoliša, kvalificirao kao obveze ponašanja stranaka. Stoga u postojećem slučaju po mišljenju suda *nije bilo riječi o preuzetoj obvezi, a odgovornost za učinak štetan po okoliš mogla je nastati samo u slučaju da država nije postupala sukladno dužnoj pažnji (due diligence), dakle nije iskoristila sva raspoloživa sredstva radi izbjegavanja nastupa neželjenih posljedica*. Međutim, nedostatak dužne pažnje teško je dokaziv. S druge pak strane različite norme propisane za potrebnu kvalitetu vode predstavljaju branu za ispunjenje obveze apsolutne prevencije. Pojednostavljeno govoreći Argentina se treba pomiriti s time da će nastupiti stanovito onečišćenje vode, to je neizbježna posljedica industrijske proizvodnje i svakodnevnoga rada.

U dokaznom postupku su obje države iznijele brojne međusobno potpuno suprotstavljene dokaze, rezultate provedenih ispitivanja itd. koji potkrijepljuju njihova stajališta. Analizirajući te dokaze Međunarodni sud je presudio kako Argentina nije uspjela dokazati nastanak štete na okolišu, pa je Urugvaj oslobodio odgovornosti. Sud je pitanje održivoga razvoja (*razvoja koji zadovoljava potrebe sadašnjice, ne dovodeći u pitanje sposobnost budućih naraštaja da zadovolje vlastite potrebe*) ocijenio

Međunarodni sud je svoju nadležnost za ovaj predmet utvrdio temeljem članka 60. Statuta iz 1975. godine, koji sadrži klauzulu o pravnoj nadležnosti toga suda u sporovima u vezi s tumačenjem i primjenom Statuta. Sud je, međutim, zaključio kako nije nadležan odlučiti o tomu je li Urugvaj povrijedio Ramsarsku konvenciju o močvarama iz 1971., Washingtonski sporazum o zaštiti vrsta (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*, skraćeno: CITES) iz 1973. godine, Konvenciju o biološkoj raznolikosti (*Convention on Biological Diversity*) potpisanu 1992. u Rio de Janeiru, odnosno Stockholmsku konvenciju iz 2001. poznatu i pod nazivom POP (*Persistent Organic Pollutants*) konvencija, na što se Argentina u svojoj tužbi također pozivala.

Međunarodni sud je zauzeo stajalište da mu Statut iz 1975. ne daje ovlasti rješavati o tomu, jes se njime ponajprije razlučuju postupovna pitanja od

samo ciljem, što pak otežava točno određivanje kruga obveza koje proizlaze iz održivoga razvoja. Glede načela prevencije zaključio je kako se u vidu trebaju imati tri elementa: nastup kod izvora, oprez i vraćanje u ranije stanje.

U presudi od 16. prosinca 2015. je u svezi rijeke Uruguay sud zauzeo stajalište da se u svezi korištenja rijeke treba postići ravnoteža između prava i dužnosti dviju država na gospodarsku i trgovačku eksploataciju i obvezu da se rijeka zaštiti od svakoga onečišćenja koje bi moglo nastati zbog korištenja rijeke.⁴¹

Sud je utvrdio kako je Urugvaj doista odgovoran za određene procesne propuste (u prvom redu obvezu obavještavanja Argentine), ali ipak nije počinio bitnu povredu materijalnoga prava. Argentina nije uspjela dokazati da njezina susjeda izgradnjom tvornica nužno uzrokuje onečišćenje okoliša. Ovom presudom su u fokus međunarodnoga prava dospjela pitanja načina korištenja pograničnih rijeka i stvorene su smjernice za njihovu uporabu. Zauzeta su stajališta u vezi kompleksnih pitanja zaštite okoliša koja su ušla u opću praksu međunarodnoga prava. Tim prije što se pred Međunarodnim sudom rijetko pojavljuju sporovi u vezi naknade štete zbog onečišćenja okoliša kao povrede međunarodnoga prava, odnosno onečišćenje okoliša i na prekograničnom području, te realizacija odgovornosti za prouzročenu štetu zbog zagađivanja okoliša.

5. 4. Spor Nikaragve i Kostarike

Jedan od najpoznatijih međunarodnih sporova jest onaj između Nikaragve i Kostarike (Costa Rica) koji je pokrenut zbog izgradnje ceste u Costa Rici na obali rijeke San Juan. Ova srednoamerička rijeka duga je oko 200 kilometara (119 milja). Istječe iz jezera Nikaragva (najvećeg jezera u Srednjoj Americi) i utječe u Karipsko more. Jednim svojim dijelom čini granicu između Nikaragve i Portorika. Do otvaranja Panamskog kanala rijeka San Juan bila je važna veza između atlantske i pacifičke obale.

Nikaragva i Kostarika su inače u sporu već duže od jednoga stoljeća, a Međunarodni sud je u zadnja dva desetljeća rješavao čak u četiri spora između ovih dviju susjednih država. U sporu okončanom 2009. godine presudio je u prilog prava Kostarike na plovidbu rijekom San Juan, ali je potvrdio i pravo Nikaragve na regulaciju toka rijeke (*Costa Rica v. Nicaragua, 2009*).

Zadnji međusobni spor pokrenula je Kostarika svojim podneskom od 18. studenoga 2010. optuživši Nikaragvu da je povrijedila njezin teritorijalni integritet i nanijela ozbiljnu štetu njezinim zaštićenim šumama i močvarama, kao i da je vađenjem pijeska i šljunka s riječnog dna dovela u opasnost floru i faunu San Juana. Time je pak povrijeđen pogranični sporazum između dvije države potpisan 1858. godine, kao i načela Povelje Ujedinjenih naroda i Ramsarske konvencije.⁴² Radi toga je zamolila sud neka izvoli dosuditi naknadu štete i povratak u prijašnje stanje, kao i određivanje privremenih mjera.⁴³

Nikaragva je naime, 18. listopada 2010. u cilju bolje plovidbe na rijeci San Juan počela s izvlačenjem taloga iz te rijeke, a slične radove je poduzela i na ušću Isla Portillosa. Pozivala se na to da su se ti radovi odvijali u sklopu čišćenja jednoga već postojećega kanala. Njezina susjeda Kostarika ju je međutim, optužila da gradi umjetni kanal na njezinu teritoriju. Spor je počeo tako što su nikaragvanski bageri izvađeni talog deponirali na teritoriju njihove susjede. Na upozorenje kostarikanske vlade Nikaragva se opravdala da se radilo o pogrešci, ali čitav spor je u biti tada tek počeo. List *La Nación* je 1. studenoga 2010. izvijestio kako je nikaragvanska vojska upala na otok Kalero koji se nalazi na državnom teritoriju Kostarike, u pograničnoj zoni, na ušću rijeka San Juan i Colorado. Vlada je taj čin ocijenila kršenjem

⁴¹ (Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay - Argentina v. Uruguay -, judgment of 20 April 2010, ICJ reports 2010).

⁴² Bányai, Orsolya: Egy elszalasztott lehetőség: a hágái nemzetközi Bíróság ítélete Nicaragua és Costa Rica környezetvédelmi vonatkozású jogvitájában nemzetközi környezetjog – Nemzetközi Bíróság – Nicaragua és Costa Rica – környezeteti hatásvizsgálat. U: Pro futuro 2016/2 Joggyakorlat 182. str. http://profuturo.lib.unideb.hu/file/4/5853c7a1bf1c2/szerzo/Pro_Futuro2016_2_vegleges.181-199.pdf

⁴³ Border and Transborder Armed Actions (Nicaragua v. Costa Rica), 1986; Dispute regarding Navigational and Related Rights (Costa Rica v. Nicaragua), 2005; Certain Activities carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), 2010; Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica) (2011).

nacionalnog suvereniteta, pa je pozvala stalno vijeće Organizacije američkih država za pomoć u rješavanju ovoga problema. Istaknula je kako Kostarika od 1948. nema vojsku, pa stoga do oružanoga sukoba ne može doći, nego se uzda u diplomatsko rješavanje spora. Treba znati da u zemlji živi oko 600 tisuća nikaragvanskih migranata, većinom bez dokumenata, a u odnosu na njih uočljiva je ksenofobija mnogih stanovnika Costa Rica.⁴⁴ Isto tako se u novinskim natpisima i u reakcijama na portalima se isticalo da nikaragvanskom predsjedniku Danielu Ortegi odgovara ovakav umjetno stvoreni problem u vrijeme izbora. Većina je ipak trijezno ramišljajući zaključila kako je između dviju susjednih zemalja i trgovačkih partnera obostrana suradnja potrebna. Zbog nastale situacije ugrožene su njihove poslovne veze što pogađa mnoge državljane dviju zemalja. Građani Kostarike su Nikaragvance nazvali bratskim narodom. Radi iznesenoga je zatražena pomoć međunarodnih institucija.

Paralelno s naprijed navedenim događajima Kostarika je u prosincu 2010. na svom teritoriju počela gradnju ceste Juan Rafael Mora Porras uz granicu s Nikaragvom, čija planirana dužina je bila 160 kilometara. Uredbom od 21. veljače 2011. vlada je taj projekt izuzela od obveze podvrgavanja kontroli utjecaja na okoliš tvrdeći da se radi o stanju nužde. Nikaragva nije prihvatila to obrazloženje, nego se obratila sudu (22. prosinca 2011.) tužbenim zahtjevom tvrdeći da je Kostarika tim radovima uz rijeku San Juan povrijedila njezin teritorijalni integritet i uzrokovala značajno oštećenje okoliša. Zato je zamolila neka se Kostariki zabrani nastavak građevinskih radova i neka joj se naloži povratak u prijašnje stanje. Tužba je sadržavala i zahtjev za naknadu štete, kao i zabranu obavljanja bilo kakvih budućih radova na tom području bez prethodno provedene međunarodne kontrole utjecaja na zaštitu okoliša. Sud je 8. ožujka 2011. kao privremenu mjeru među inim odredio da se nikaragvanske postrojbe povuku s kostarikanskog teritorija, kao i da sve civilne, vojne i sigurnosne snage obiju država napuste područja oko čije pripadnosti postoji spor. U nastavku spora Kostarika je raspolagala satelitskim snimcima koji su dokazali nazočnost nikaragvanske vojske na terenu, kao i da je u međuvremenu iskopala dva nova kanala. Slijedom toga je sud 23. studenoga 2013. dopunjavajući privremenu mjeru iz 2011. obvezao Nikaragvu neka na spornom području obustavi sve aktivnosti usmjerene na vađenje šljunka i pijeska iz rijeke, kao i da njezino ljudstvo napusti to područje.

Kostarika je u odgovoru na tužbeni zahtjev, glede izgradnje cestovnoga puta osporavala nikaragvanske tvrdnje da su time prouzročene štete na drugoj stranici granice, a opravdavala se da su radovi izvedeni u stanju nužde, jer je Nikaragva okupirala Isla Portillos. To je navela i kao razlog zašto, po njoj, nije trebalo provesti ni procjenu utjecaja na okoliš. Izgradnja ceste olakšala je policijsko postupanje, infrastrukturno povezivanje između naselja i evakuaciju stanovništva s okupiranih područja. Međutim, za svaki slučaj je 2013. ipak izvršila tu procjenu. Nikaragva je odbila argumentaciju o okupiranim područjima, jer se sporni put nalazi daleko od zaposjednutih područja, izgradnja ceste započela je nekoliko mjeseci prije proglašavanja stanja nužde, a osim toga međunarodno pravo ne poznaje takav vid opravdavanja od obveze provođenja procjene zaštite utjecaja na okoliš.

Sud je 17. travnja 2013. objedinio obje tužbe te je 2015. donio presudu.⁴⁵ Odlučivao je o pripadnosti osporavanih teritorija i povredi suvereniteta, o povredi međunarodnog prava na zaštitu okoliša, o pravu na plovidbu te o naknadi štete. Utvrdio da sporni teritorij (Isla Portillos) površine 3 km² pripada Kostarici, te je Nikaragva kopanjem triju kanala i slanjem vojnih snaga na to područje povrijedio suverenitet svoje susjede. Zbog toga je Nikaragvu obvezao na plaćanje materijalne i nematerijalne štete. U pogledu zaštite okoliša sud je zaključio kako je Nikaragva vađenjem pijeska i šljunka iz rijeke povrijedila obvezu provedbe međunarodne kontrole utjecaja na okoliš, kao i obvezu obavještanja Kostarike i konzultacije s njom. Međunarodni sud je tu svoju odluku temeljio na naprijed spomenutoj presudi donesenoj u slučaju tvornice celuloze (Pulp Mills), kada je naveo da se provedba procjene utjecaja na životnu sredinu ima smatrati obvezom propisanom međunarodnim pravom ukoliko postoji rizik da će

⁴⁴ La Suiza Centroamericana. De Figueres Ferrer a Daniel Ortega <http://lasuizacentroamericana.ticoblogger.com/2010/11/de-figueres-ferrer-daniel-ortega.html>. Pristupano 10. svibnja 2019.

⁴⁵ Case concerning Certain Activities Carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) Proceedings Joined with Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica) on 17 April 2013., judgment of 16 december 2015.

predložena industrijska djelatnost izazvati značajne štetne utjecaje u prekograničnom području, napose glede zajedničkog dobra. Premda su obje strane prihvatile tu obvezu Kostarika je držala nedovoljnom kontrolu koju je Nikaragva doduše provela 2006. godine. Zbog toga je sud odlučio da se sadržaj procjene učinka na okoliš treba posebno utvrditi u svakom konkretnom slučaju imajući u vidu prirodu investicije, veličinu, očekivani utjecaj i da se pri tomu valja postupati sukladno dužnoj pažnji (*due diligence*). Ako se očekuje značajan utjecaj na susjednu zemlju, onda se ona o tomu mora obavijestiti i s njom se mora konzultirati radi izbjegavanja ili smanjivanja mogućeg rizika od značajne štete. Nikaragva je na temelju procjene utjecaja na okoliš iz 2006. zaključila da radovi na vađenju pijeska i šljunka neće imati prekogranični utjecaj, te se njima neće značajno promijeniti vodotok rijeke Colorado na teritoriju Kostarike. Naime, rijeka San Juan se razgranjuje na dvije grane na delti Kolorada neposredno prije nego što se ulije u Karibsko more.

Sud je presudio da Kostarika nije dokazala postojanje rizika od nastanka značajne štete koju su izvedeni radovi mogli imati na po tok rijeke San Juan i na močvarna područja u Kostarici. Međutim, ovakvo stajalište je pomalo kontadiktorno s ranije izraženim mišljenjem suda kako je svaka aktivnost koja ima utjecaja na životnu sredinu »pogodna da sa sobom nosi rizik od nastanka značajne štete«. Sud je utvrdio da je Nikaragva odgovorna za štetu koju je počinila u Kostarici na području Isla Portillos, ali je isključio odgovornost za radove na toj rijeci koju su izvedeni u Nikaragvi. Potvrdio je stajalište iz presude u slučaju Trail Smelter, po komu jedna država smije koristiti svoje resurse tako da time ne uzrokuje znatnu štetu na području druge države. No, nije našao poveznicu između vađenja šljunka i pijeska i značajnoga pada vodostaja Colorada u razdoblju od 2011. do 2014. godine. Radi pune istine valja reći kako je i sama Kostarika priznala da je do toga moglo doći i zbog drugih razloga, primjerice zbog male količine padalina.

Sud je zaključio da po međunarodnom običajnom pravu postoji obveza provedbe procjene utjecaja na okoliš kod prekograničnih investicija. Istaknuo je kako je izgradnja ceste puno značajnija investicija, nego što je to Kostarika nastojala pokazati. Cesta je dugačka 160 km, od kojih čak 108 km prolazi pored rijeke San Juan, a više od polovine ceste je novogradnja, pola ceste prolazi kroz šumska područja i kroz zaštićene prirodne krajeve. Zbog velikog rizika po okoliš Kostarika je trebala provesti procjenu utjecaja na okoliš. Glede pozivanja na izvanredno stanje sud je zaključio da je to pitanje unutarnjega zakonodavstva, dok je međunarodna rijeka pod režimom međunarodnoga prava. Kostarika nije uspjela dokazati da je izvanredno stanje bilo takvoga obujma da je onemogućavalo provedu procjene zaštite okoliša. Slijedom narečenoga Kostarika je propuštanjem ove aktivnosti povrijedila međunarodno pravo, ali nije prouzročila značajniju štetu svojoj susjedi na što se Nikaragva pozivala.

Spomenute dvije presude Međunarodnoga suda smjernice su za sve buduće slične sporove i uvele su novine u međunaorno običajno pravo.

ZAKLJUČAK

Rijeke i slatkovodni izvori bit će doskora najvažniji resursi i prirodna bogatstva kojima i Hrvatska i Mađarska raspolažu u zadovoljavajućoj mjeri. Suvremeno doba klimatskih promjena i onečišćavanja okoliša donosi brojne izazove čije neželjene posljedice mogu izazvati veliku štetu i na tim resursima. Zbog toga se sve veći naglasak stavlja na njihovu zaštitu. Drava je rijeka koja čini granicu između dviju država i koju obje zajednički koriste. Zbog toga se Hrvatska i Mađarska moraju međusobno dogovarati o svim pitanjima koji se tiču ove rijeke.

Premda još ne postoji cjelovito međunarodno zakonodavstvo kojim se reguliraju sva pitanja vezana uz međunarodne rijeke, ipak danas već postoji stanoviti broj konvencija, sporazuma i ugovora, kao i međunarodne arbitraže i sudišta koje sa svojom praksom daju smjernice za postupanje u slučajevima sporova među susjedima.

Država mora postupati tako da svojom radnjom ne nanese štetu svojoj susjedi. Praksa Međunarodnoga suda obvezuje susjede da spriječe nastanak onečišćenja okoliša, a u slučaju nastupa štete, država koja ju je izazvala mora nadoknaditi štetu svojoj susjedi. Prilikom utvrđivanja odgovornosti potrebno je doka-

zati da država nije postupala sukladno dužnoj pažnji (due diligence), dakle nije iskoristila sva raspoloživa sredstva radi izbjegavanja nastanka štete. U svezi korištenja rijeke susjedne države trebaju postići ravnotežu između prava i dužnosti na gospodarsku i trgovačku eksploataciju i obvezu da se rijeka zaštiti od svakoga onečišćenja koje bi moglo nastati zbog korištenja rijeke. Susjede trebaju surađivati i za svaku investiciju na graničnoj rijeci država investitor mora izraditi studiju procjene učinka na okoliš i o njoj obavijestiti i susjedu.

Sve naprijed navedeno vrijedi dakako i za investicije na Dravi.

SUMMARY

The Drava is a 749 km long Central European river whose source is located in northeastern Italy (South Tyrol) and flows through Austria, Slovenia, Croatia and Hungary. In the section between Medimurje County (also known as Muraköz megye in Hungarian) and »Darva Corner« (Baranja in Croatia), the Drava forms a natural border between Croatia and Hungary. It flows into the Danube near Almás (Aljmaš) which is adjacent to Osijek, than continues its passage towards the Black Sea. The Drava runs through five countries, interlacing the Alps with the Pannonian region. It is characterized by biodiversity, retaining some special species of flora and fauna. The river is utilized by the concerned countries for economic purposes, which has resulted in 22 hydroelectric power stations along the riverbank. Throughout history, the river has often changed its bed, however the Drava has been a Hungarian-Croatian border for thousands of years. Regarding the constant importance of freshwater - which will be of even greater precedence in the future - exploitation of transboundary rivers, their possible pollution and other issues could only be resolved by mutual agreement of both parties. Therefore, the correspondence along with the delimitation of the border, cross-border cooperation, are all subjects of international law, therefore international courts are called upon to settle disputes between countries. As the number of river litigation between neighboring countries is expected to increase in international courts, this study presents international legal regulations, as well as some of the most well-known cases before international courts, including the expected tendencies in river-related legal issues.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Tema broja / Topic

Ekohistorija rijeke Drave
Environmental History of the Drava River

Volumen XV. / Broj 15
Zagreb – Samobor 2019
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnik / Co-publisher:

Ekohistorijski laboratorij Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
www.ffzg.unizg.hr; http://ckhis.ffzg.unizg.hr/

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Močanin,
Hrvoje Petrić, Drago Rokсандić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Rokсандić – president/predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Marija Benić Penava (*Dubrovnik*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Auckland, New Zealand*), Ljiljana Dobrovšak (*Zagreb*), Goran Đurđević (*Požega*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (*Zagreb*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordana Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Honolulu, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Ivana Žebec Šilj (*Zagreb*)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić, Vesna Vlahović-Štetić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2019.

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Print supported by Ministry of science and education of Republic of Croatia

Na naslovnici / Cover:

Vodenica Blaža i Vojteka Hrvoića iz Ferdinandovca

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT – AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA